

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

ORCID: 0000-0002-2661-3265

У статті розглянута проблема життєстійкості людей з інвалідністю в процесі реабілітації. Відмічено зв'язок факторів зовнішнього середовища і життєстійкості, як інтегральної властивості особистості. Розглянуто взаємозв'язок між якістю життя людей з інвалідністю і їх психологічними характеристиками. Проаналізовано, що життєстійкість багатоаспектна і включає необмежено широке коло функцій. Тому, більше уваги слід було б приділяти розвитку навичок: самовладання, орієнтації, спілкування, контролю за своєю поведінкою, пересування, здатності до навчання і трудової діяльності, що впливає на життєстійкість особистості з інвалідністю. Зазначено, що життєстійкість розглядається як адаптаційний механізм особистості, дозволяє моделювати життєві цілі людей з інвалідністю після реабілітації, бачити майбутні перспективи в сьогоденні. Визначено, що для успішного проходження соціальної реабілітації людей з інвалідністю в першу чергу потрібно враховувати їх життєві інтереси і домагання, а також внутрішню мотивацію до діяльності. Значення соціальної реабілітації для людей з інвалідністю пов'язано з можливостями, які людина має право реалізувати чи ні. Доведено, що життєстійкість виявляється ключовою особистісною змінною, яка опосередковує вплив стресогенних факторів на соматичне здоров'я, а також на успішність діяльності. Для успішного проходження соціальної реабілітації людей з інвалідністю в першу чергу потрібно враховувати їх життєві інтереси і домагання, а також внутрішню мотивацію до діяльності, що б вони могли позитивно оцінювати зміни в житті після участі в програмі реабілітації.

Ключові слова: життєстійкість людей з інвалідністю, адаптація, реабілітація, особистість.

Постановка проблеми. Вивчення життєстійкості є важливим напрямком соціально-психологічних досліджень. Все частіше можна почути запитання про якість життя людей з інвалідністю, їх задоволеність собою, своєю роботою та сім'єю. Увага концентрується на вивченні ключових передумов, що дозволяють підтримувати ефективну взаємодію зі значимими людьми, досягати

успіху в житті, бути щасливими навіть при наявності несприятливих зовнішніх обставин.

Зазначимо, що життестійкість розглядається як особистісний ресурс особистості, що дозволяє моделювати життєві цілі людей з інвалідністю після реабілітації, бачити майбутні перспективи в сьогоденні. Життєві домагання, вимоги, очікування, бажання і надії щодо свого життя і майбутнього на шляху самореалізації особистості вимагають від людини з інвалідністю використання всіх особистісних ресурсів і адаптаційних механізмів.

Життестійкість реалізується завдяки механізмам оцінки життєвих змін як менш стресових; створення мотивації до трансформаційного подолання (відкритість новому, готовність до дій у стресовій ситуації); посилення імунної реакції; посилення відповідальності щодо власного здоров'я та ведення здорового способу життя; пошук активної соціальної підтримки, що сприяє трансформаційному доланню. Життестійкість окремої людини пов'язана з життестійкістю суспільства, де відбувається збагачення смислами, які циркулюють у суспільстві. У свою чергу, стійкість функціонування суспільства пов'язана з готовністю людини вирішувати глобальні і миттєві соціальні завдання, поєднувати особисті інтереси з інтересами суспільства, і в цьому відчувати моральну та психологічну опору (Фоминова, 2012). Стреси у соціальному житті людини пов'язані не тільки з технологічними змінами та економічними кризами, але і гострими питаннями соціального розшарування суспільства, професійними кризами. Ці процеси відображаються на особистісних змінах людей.

Сьогодні особливої актуальності набуває не тільки проблема збереження фізичного здоров'я та працездатності людей з інвалідністю, а й проблема їх соціально-психологічної реабілітації та адаптації в суспільстві. Різноманітні фактори зовнішнього середовища, психології життя, індивідуальні особливості психіки, специфіка ситуацій взаємодії людини з інвалідністю зі світом сприяє або не сприяє розвитку і прояву життестійкості. Саме життестійкість визначає здатність людей протистояти стресам. Напруга соціального життя людини в Україні багато в чому пов'язана з гострими питаннями соціальної реабілітації. Соціальна реабілітація як технологія соціальної роботи – це відновлення соціального статусу людини, втраченого або зниженого через проблеми, які створили в їх житті важку ситуацію. До таких проблем ми відносимо як вроджену, так і набуту інвалідність, що дуже актуально для українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ситуація інвалідності ставить людину в особливі умови життя, що вимагають мобілізації всіх її психічних і фізичних сил. Часто людина з інвалідністю не може самотійно

впоратися з цим станом. Слід зазначити, що результатом прояву життєстійкості є позитивне світовідчуття, осмисленість життя, підвищення його якості, ефективна саморегуляція та самореалізація через адаптацію до соціуму, а також здатність та готовність витримувати стресову ситуацію не знижуючи успішності діяльності (Горностаї, Титаренко, 2001).

Результати численних досліджень, спрямованих на пошук психологічних чинників успішного протистояння стресу свідчать про існування такої особистісної особливості як життєстійкість (Леонтьєв Д., 2002; Maddi, Harvey, Khoshaba, Lu, Persico, 2001). Показником життєстійкості може виступати якість життя, яка суттєво не погіршується під час пристосування до труднощів і соціальних змін. Ми погоджуємося з думкою А. Фоминої, що роль культурного середовища в розвитку життєстійкості людини пов'язана зі створенням значущих цінностей, ідеалів, які є зовнішньою і внутрішньою опорою в рішенні життєвих завдань людиною. А щоб включити цінності та ідеали у свої внутрішні опори, важливо, щоб людина мала можливість до них долучитися, щоб з'явилася можливість повноцінного розвитку особистості (Фоминова, 2012).

Відповідно, одним із пріоритетних завдань психологічної науки є надання комплексної психологічної допомоги людям з інвалідністю, а також розробка і наукове обґрунтування соціально-психологічних реабілітаційних програм (Костенко, Урезков, 2000).

Проблемою дослідження реабілітації та адаптації людей з інвалідністю в нових соціально-економічних умовах і аналізом різних підходів до визначення життєстійкості особистості займалися такі вчені: О. Купреєва, Л. Сердюк, О. Чиханцова, I. Baranauskienė, A. Valaikiene.

На думку С. Рубінштейна, соціокультурне середовище відіграє важливу роль у розвитку особистісних якостей дитини. І те, як вона їх зможе реалізувати, якою особистістю стане, залежить від суспільства і його культури, системи виховання і навчання (Рубінштейн, 2004). Життєстійкість є системою переконань, що сформувалися в людини, про саму себе, про навколишній світ і взаємини з ним. Система переконань утворює особливий профіль стійкої особистості, що містить у собі три компоненти: залученість, контроль і прийняття ризику (Maddi, Harvey, Khoshaba, Lu, Persico, 2001).

Варто зауважити, що вчені відносять до показників життєстійкості особистості ряд факторів соціальної адаптації, а саме: вміння володіти собою, стресостійкість, самооцінку, здатність до саморегуляції і саморефлексії, рівень адаптаційного потенціалу, мобілізаційний потенціал, поведінкову регуляцію, ціннісні орієнтації та ін.

Залежно соціальних чи особистісних проблем людей з інвалідністю, застосовуються такі основні види соціальної реабілітації:

- соціально-медична – це відновлення або формування у людини нових навичок повноцінного життя і допомоги по організації побуту і ведення домашнього господарства, також включає в себе відновлюючу і реконструктивну терапію.

- соціально-психологічна – це відновлення психічного і психологічного здоров'я суб'єкта, оптимізації внутрішньогрупових зв'язків і відносин, виявлення потенційних можливостей особистості та організації психологічної корекції, підтримки і допомоги.

- соціально-педагогічна – це організація і здійснення педагогічної допомоги при різних порушеннях здатності людини з інвалідністю до отримання освіти, певна робота по створенню адекватних умов, форм і методів навчання, а також, відповідних методик і програм.

- професійна і трудова – формування нових або відновлення втрачених людиною з інвалідністю трудових і професійних навичок, а згодом і працевлаштування людей з інвалідністю.

- соціально-середовищна – відновлення у людини з інвалідністю почуття соціальної значущості всередині нового для неї соціального середовища.

Мета статті – дослідити проблему життєстійкості людей з інвалідністю в процесі соціальної реабілітації.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. При зміні звичних умов життя з'являються фактори, які певним чином вносять дезорганізацію в психічну діяльність, яка регулює поведінку людей з інвалідністю. Виникає необхідність у нових психічних реакціях на нові подразники, що є зміненими умовами для найбільш оптимальної взаємодії особистості з цим середовищем і ефективної діяльності відповідно до відбулися зовнішніми змінами. Відносна дезорганізація психічних функцій в даному випадку є сигнал для включення механізму регуляції і компенсації, кінцевим результатом дії якого є організація нового рівня психічної діяльності відповідно до умов, що змінилися середовища. Тобто включається механізм переадаптації.

Адаптаційні можливості людей з інвалідністю піддаються оцінці через оцінку рівня життєстійкості. Чим вище рівень життєстійкості, тим вище ймовірність успішної реабілітації та адаптації людини і тим значніше діапазон факторів зовнішнього середовища, до яких вона може пристосовуватися.

Для діагностики показників життєстійкості ми використали методику «Тест життєстійкості» (адаптація Д. Леонтьєва, О. Рассказової). Ця методика є модифікацією англомовного варіанту тесту життєстійкості С. Мадді та містить

45 пунктів. Чотири показники методики включають загальний бал життєстійкості та бали за трьома субшкалами: залученість (установка на участь у подіях, що відбуваються), контроль (установка на активність по відношенню до подій життя) і прийняття ризику (установка по відношенню до важких або нових ситуацій, коли останні розглядаються як виклики, а також до можливості отримати новий досвід).

У дослідженні взяли участь 268 людей з інвалідністю: 150 осіб з інвалідністю, що проходили реабілітацію у Всеукраїнському центрі професійної реабілітації інвалідів в с. Лютіж (Україна), які є різні за віком та мають різну спеціалізацію та робочий стаж і 118 студентів з інвалідністю різних курсів кафедри психології Університету «Україна». Характеристику вибірки за нозологіями подано у табл. 1.

Таблиця 1

Види захворювань досліджуваних з інвалідністю (у %)

Захворювання органів зору	Захворювання органів слуху	Загальні захворювання	Захворювання серцево-судинної системи	Захворювання опорно-рухового апарату	Захворювання на цукровий діабет	Дитячий церебральний параліч	Захворювання нервової системи
10,5%	11,2%	31,9%	4,2%	18,5%	2,9%	11,3%	9,5%

Описову статистику показників життєстійкості людей з інвалідністю подано у табл. 2.

Таблиця 2

Середні показники життєстійкості людей з інвалідністю

	Min.	Max.	Ср. знач.	Ст. відх.
Загальна життєстійкість	36	122	76,57	7,337
Залученість	14	50	32,62	8,452
Контроль	14	49	28,49	6,385
Виклик	6	24	15,47	4,706

Прикладний аспект життєстійкості людей з інвалідністю обумовлений тією роллю, яку ця особистісна змінна відіграє в успішному протистоянні особистості стресовим ситуаціям. Як вже зазначалося, життєстійкість виявляється ключовою особистісною змінною, яка опосередковує вплив стресогенних факторів (у тому числі хронічних) на соматичне і душевне здоров'я, а також на успішність діяльності.

Аналіз отриманих результатів привів до висновку про те, що рівень життєстійкості досліджуваних з інвалідністю характеризується як середній (див. рис. 1).

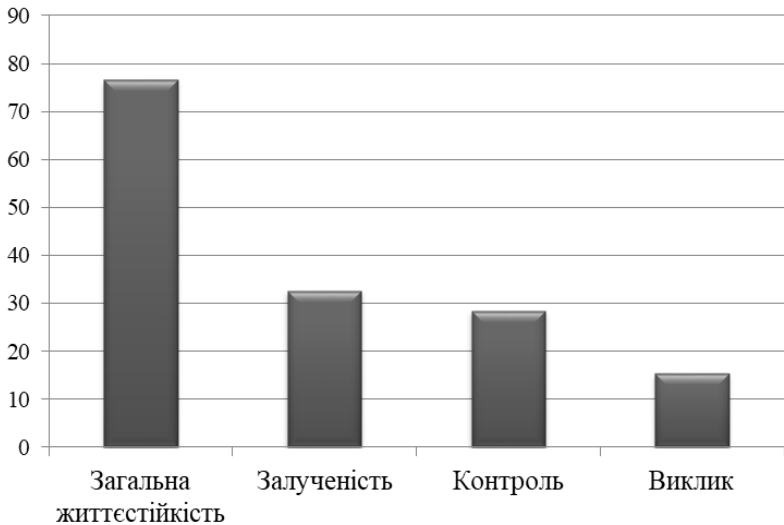

Рис. 1. Рівень життєстійкості людей з інвалідністю

Ефективні способи протистояння життєвим труднощам, особистісна адаптація, раціональна когнітивна та поведінкова стратегії, обумовлені життєстійкістю людей з інвалідністю як ресурсом особистості. Тобто, життєстійкість визначається прийняттям кожною людиною з інвалідністю своєї вразливості, її здатністю перетворювати зміни на можливості, активною, свідомою та цілеспрямованою реалізацією накопиченого нею досвіду. Життєстійкість людей з інвалідністю служить віддзеркаленням життєвої сили, яка дозволяє кожному взаємодіяти з середовищем і сприяє виникненню у неї суб'єктивного відчуття особистого благополуччя.

Але, на жаль, в процесі опитування після проходження соціальної реабілітації не було виявлено формування нових смислів, цілей і особистісних якостей. Аналізуючи три види особистісних криз людей з інвалідністю (матеріальна, соціальна і духовна), можна відзначити характерні переживання (див. рис. 2). Із відповідей досліджуваних ми встановили, що майже кожна друга людина з інвалідністю відчуває несправедливість, а майже кожен третій досліджуваний відчуває відчай.

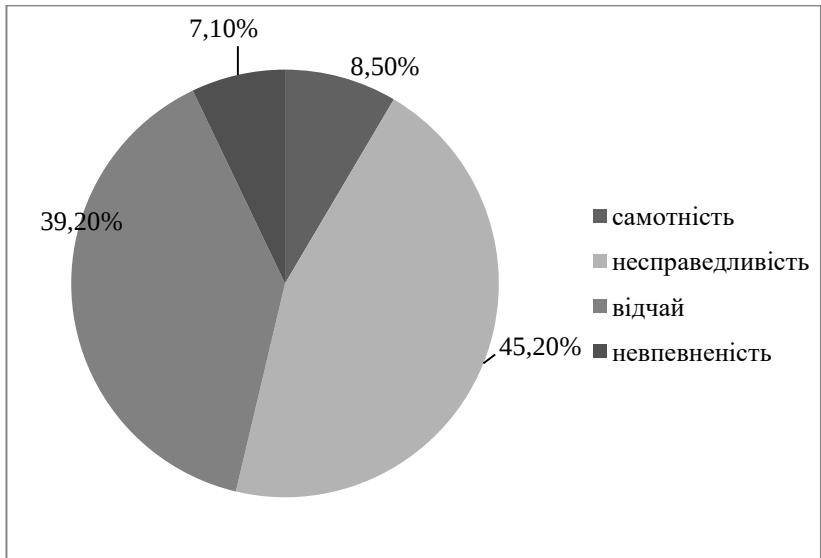

Рис. 2. Переживання людей з інвалідністю щодо свого стану.

Слід підкреслити, що під час проходження інвалідами реабілітації в Центрі особливе значення приділялося такому обмеженню життєдіяльності людини як втрати працездатності. Але життя людини не може і не повинно розглядатися тільки крізь призму її здатності чи нездатності працювати. Життєдіяльність багатоаспектна і включає необмежено широке коло функцій. Тому, як було відзначено, більше уваги слід було б приділяти розвитку навичок: самовладання, пересування, орієнтації, спілкування, контролю за своєю поведінкою, здатності до навчання та трудової діяльності.

Використовувався також соціально-психологічний вид соціальної реабілітації, оскільки психологічна сторона життєстійкості передбачає, що змінюється характер відносин між людьми. Їх відкритість підвищує здатність відчувати любов, встановлювати здорові відносини з іншими. Люди розуміють, як вони можуть отримати підтримку від інших. Збільшується інтерес до світу в цілому і оточуючим людям зокрема. Все це розширює межі буття і підвищує життєстійкість.

Висновки. Таким чином, значення соціальної реабілітації для людей з інвалідністю пов'язано з можливостями, які людина має право реалізувати чи ні. Доведено, що життєстійкість виявляється ключовою особистісною змінною, яка опосередковує вплив стресогенних факторів на соматичне здоров'я, а також на успішність діяльності.

Для успішного проходження соціальної реабілітації людей з інвалідністю в першу чергу потрібно враховувати їх життєві інтереси і домагання, а також внутрішню мотивацію до діяльності, що б вони могли позитивно оцінювати зміни в житті після участі в програмі реабілітації.

Література

1. Костенко М., Урезков А. *Психосоциальная работа с участниками локальных боевых действий*. Москва. 2000.
2. Леонтьев Д. *Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации*. Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова. 2002, Вып. 1. Москва: Смысл.
3. *Психологические теории и концепции личности* / Под ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ : Рута, 2001.
4. Рубинштейн С.Л. *Основы общей психологии*. Москва: Педагогика, 2004.
5. Сердюк Л.З., Купрєєва О.І. Особистісний ресурс життєстійкості студентів із соматичними захворюваннями. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Київ, 2015. Том IX, Вип. 7. С.311-317.
6. Фомина А.Н. *Жизнестойкость личности*. Москва : МПГУ, Прометей, 2012.
7. Baranauskienė I., Valaikiene A. Modelling of Prevocational Education of Students with Special Educational Needs: Situation and Opportunities. *Society, Integration, Education: Proceedings of the International Scientific Conference* (с. 150-163). Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 2013.
8. Chykhantsova O., Baranauskienė I., Malinovska N. The Role of Vocational Rehabilitation for People with Disabilities. *Development prospects of the system of*

vocational rehabilitation of people with disabilities. Experience of Lithuania and Ukraine (c. 60-68). Siauliu: Šiaulių Universitetas. 2015.

9. Maddi S., Harvey R., Khoshaba D., Lu J., Persico M. The personality construct of hardiness. *Journal of Research in Personality*. 2001. №36, P. 72–85.

References

1. Kostenko M., Urezkov A. *Psichosotsyalnaya rabota s uchastnykamy lokalnykh boevnykh deystviy*. Moskva. 2000. [in Russian].

2. Leontev D. *Lychnostnoe v lychnosty: lychnostnyy potentsyal kak osnova samodeterminatsyy. Uchenye zapysky kafedry obshchey psikhologyy MHU im. M. V. Lomonosova*. 2002, Vyp. 1. Moskva: Smysl. [in Russian].

3. *Psikhologicheskiye teoryy y kontseptsyy lychnosty* / Pod red. P.P. Hornostaya, T.M. Tytarenko. Kyiv : Ruta, 2001. [in Russian].

4. Rubynshteyn S.L. *Osnovy obshchey psikhologyy*. Moskva: Pedahohyka, 2004. [in Russian].

5. Serdyuk L.Z., Kupryeyeva O.I. Osobystisnyy resurs zhyttyestiykosti studentiv iz somatychnymi zakhvoryuvannyamy. *Aktualni problemy psikhohiyyi: zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psikhohiyyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny*. Kyiv, 2015. Tom IX, Vyp. 7. S.311-317. [in Ukrainian].

6. Fomynova A.N. *Zhyznestoykost' lychnosty*. Moskva : MPHU, Prometey, 2012. [in Russian].

7. Baranauskienė I., Valaikiene A. Modelling of Prevocational Education of Students with Special Educational Needs: Situation and Opportunities. *Society, Integration, Education: Proceedings of the International Scientific Conference* (c. 150-163). Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 2013. [in English].

8. Chykhantsova O., Baranauskienė I., Malinovska N. The Role of Vocational Rehabilitation for People with Disabilities. *Development prospects of the system of vocational rehabilitation of people with disabilities. Experience of Lithuania and Ukraine* (c. 60-68). Siauliu: Šiaulių Universitetas. 2015. [in English].

9. Maddi S., Harvey R., Khoshaba D., Lu J., Persico M. The personality construct of hardiness. *Journal of Research in Personality*. 2001. №36, P. 72–85. [in English].

Chykhantsova O.

People with disabilities hardiness in the process of social rehabilitation

The article considers the problem of hardiness of people with disabilities in the process of rehabilitation. The connection between environmental factors and hardiness as an integral property of personality is noted. The relationship between the quality of life of people with disabilities and their psychological characteristics is

considered. It is analyzed that the hardiness is multifaceted and includes an unlimited range of functions. Therefore, more attention should be paid to the development of skills: self-control, orientation, communication, control over their behavior, movement, ability to study and work, which affects the hardiness of individuals with disabilities. It is noted that hardiness is seen as an adaptive mechanism of personality, allows you to model the life goals of people with disabilities after rehabilitation, to see future prospects today. It is determined that for the successful completion of social rehabilitation of people with disabilities, first of all, it is necessary to take into account their vital interests and aspirations, as well as intrinsic motivation to work. The importance of social rehabilitation for people with disabilities is related to the opportunities that a person has the right to realize or not. Sustainability has been shown to be a key personality variable that mediates the impact of stressors on physical health as well as performance. For the successful social rehabilitation of people with disabilities, first of all, it is necessary to take into account their vital interests and aspirations, as well as intrinsic motivation to work, so that they could positively assess changes in life after participating in the rehabilitation program.

Key words: *hardiness of people with disabilities, adaptation, rehabilitation, personality.*

Чиханцова Олена Анатоліївна – кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії психології особистості імені П.Р. Чамати, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ.